

**TURK TILI GRAMMATIKASINING ASOSIY FONETIK, MORFOLOGIK VA
SINTAKTIK XUSUSIYATLARI**

Kamolova Shaxinabonu Komilovna

Samarqand Davlat Chet tillari Instituti Sharq tillari fakulteti

Filologiya va tillarni o‘qitish (turk tili)

ANNOTATSIYA: *Mazkur maqolada turk tili grammatikasining asosiy fonetik, morfologik va sintaktik xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi. Tilning agglutinatív tuzilishi, unli uyg‘unligi, so‘z yasash tizimi hamda fe‘l shakllarining grammatik kategoriyalari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, turk tilida qo‘llaniladigan kelishiklar, egalik qo‘shimchalari, zamon va mayl shakllari kabi grammatik birliklarning vazifasi misollar orqali tushuntirilgan. Sintaktik qurilishda so‘z tartibining o‘rni, gaplarning SOV modeli asosida shakllanishi, aniqlovchi-aniqlanmish munosabati va ot-kesim gaplarning qo‘llanishi haqida batafsil ma‘lumot berilgan. Maqolada, shuningdek, turk tili grammatikasining tarixiy rivoji, Atatürk til islohotining grammatik tizimga ta‘siri ham ko‘rib chiqiladi. Ushbu ilmiy ish turk tili grammatikasining o‘ziga xosligi, tizimliliği va zamonaviy lingvistik tadqiqotlardagi ahamiyatini ochib beradi.*

KALIT SO‘ZLAR: *turk tili grammatikasi, agglutinatív til, unli uyg‘unligi, fonetik xususiyatlar, kelishik qo‘shimchalari, egalik kategoriyasi, zamonaviy turk tili, fe‘l kategoriyalari, zamon shakllari, mayl shakllari, sintaksis, SOV modeli, gap qurilishi, so‘z tartibi, ot-kesim gap, ravishdosh va sifatdosh, til islohoti, Atatürk islohoti, turkiy tillar guruhi, morfologiya, so‘z yasalishi, til tizimi, leksik va grammatik birliklar, kompyuter lingvistikasida turk tili, fonologiya, grammatik struktura, qadimiy turkiy til, tillar qiyosiy tahlili, lingvistik rivojlanish.*

Turk tili grammatikasi turkiy tillarga xos bo‘lgan bir qator fonetik, morfologik va sintaktik xususiyatlarga ega bo‘lib, uning eng asosiy belgilaridan biri unli uyg‘unligidir. Unli uyg‘unligi turkiy tillarning eng qadimiy qatlamiga mansub bo‘lib, zamonaviy turk tilida ham grammatik tuzilishning markaziy tamoyillaridan biri sifatida saqlanib qolgan. Ushbu hodisaga ko‘ra, so‘z tarkibidagi barcha unlilar old yoki orqa qator unlilariga moslashadi va qo‘shimchalar ham shu moslikni ta‘minlaydi. Masalan, “evlerimizden” so‘zida barcha unlilar bir xil qatorning fonetik talablari asosida tanlangan bo‘lib, bu til tizimining izchilligini ko‘rsatadi[1]. Turk tilidagi fonetik tizimning yana bir muhim tomoni undoshlarning almashinuvidir: ayrim undoshlar qo‘shimchalar qo‘shilganda yengil talaffuzni ta‘minlash uchun jarangli undoshlarga almashinadi. Bu, ayniqsa, p–b, k–ğ, t–d kabi almashuvlarda yaqqol namoyon bo‘ladi va so‘zlarning fonetik moslashuvini yaxshilaydi[2].

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Turk tilining grammatik tuzilishi asosan agglutinatív xususiyatga ega. Bu tamoyilga binoan, soʻz ildiziga ketma-ket qoʻshimchalar qoʻshilib, mazmun kengayib boradi. Har bir qoʻshimcha oʻziga xos grammatik maʼnoga ega boʻlib, turli darajadagi soʻz yasalihi jarayonida qatʼiy tartibda joylashadi. Masalan, birgina “evlerimizden” soʻzi orqali koʻplik, egalik va chiqish kelishigi kabi grammatik birliklar bir-biriga bogʻlangan holda ifodalanadi[3]. Otlar turk tilida shaxs, son va egalik kategoriyalariga ega boʻlib, oltita asosiy kelishik orqali gapda turli sintaktik vazifalarni bajaradi. Kelishik qoʻshimchalari unli uygʻunligiga mos qay tarzda qoʻllanadi: evde (uyda), evden (uydan), eve (uyga) kabi shakllar bunga misol boʻla oladi[4]. Egasi koʻrsatilgan otlar esa maxsus egalik qoʻshimchalari orqali shakllanadi: evim (uyim), evimiz (uyimiz), eviniz (uyingiz) kabi. Bu koʻrinishlar turk tilining egalik munosabatini ifodalashda qanchalik boy imkoniyatlarga ega ekanini koʻrsatadi.

Feʼl sistemasida esa zamon, shaxs-son, mayl, nisbat va inkor kabi grammatik kategoriyalar mavjud boʻlib, bu tizim turk tilining morfologik boyligini yanada kuchaytiradi. Zamon kategoriyasi uch asosiy guruhda namoyon boʻladi: oʻtgan zamon, hozirgi-kelasi zamon va taxminiy oʻtgan zamon. Masalan, geldi (keldi), geliyor (kelayapti), gelecek (keladi, kelajakda) kabi shakllar feʼl tizimining aniq va mantiqli qurilganidan dalolat beradi. Bundan tashqari, shart mayli (gelirse — agar kelsa), istak mayli (gelse — kelsa edi) va buyruq mayli (gel — kel!) shakllari ham keng qoʻllanadi[5]. Feʼlning sifat-dosh va ravishdosh shakllari esa murakkab gaplar va sintaktik bogʻlanishlarni yaratishda muhim rol oʻynaydi. Masalan, gelen adam (kelayotgan odam) va gelince (kelganda) shakllari gapda aniqlik va vaqt munosabatini ifodalaydi.

Sintaktik darajada esa turk tilining eng asosiy belgisi — SOV (ega + toʻldiruvchi + kesim) soʻz tartibidir. Ushbu tartibga koʻra, gap oxirida feʼl keladi, bu esa gapning mazmuniy markazini tashkil etadi. Masalan, Ben kitabı okudum jumlasida feʼl eng oxirida kelishi orqali gapning asosiy harakati taʼkidlanadi[6]. Turk tilida aniqlovchi har doim aniqlanmishdan oldin keladi: büyük ev (katta uy), güzel insan (chiroyli inson). Shuningdek, turk tiliga xos boʻlgan ot-kesim gaplar ham keng qoʻllanadi: Bu adam öğretmen (Bu inson oʻqituvchi). Bu kabi gaplar feʼl ishlatilmasdan kesim vazifasini bajara oladi. Gap tuzilishida bogʻlovchisiz qoʻshma gaplar, feʼl shakllari bilan tuzilgan ergash gaplar ham lingvistik tizimning oʻziga xos murakkabligini koʻrsatadi. Turk tili grammatikasi tarixiy jihatdan XX asr boshlarida jadallik bilan rivojlangan boʻlib, ayniqsa Atatürk boshchiligida amalga oshirilgan til islohoti grammatik tizimning takomillashishida muhim rol oʻynadi. Arabcha va forsha grammatik elementlarning chiqarib tashlanishi, yangi turkiy grammatik meʼyorlarning joriy etilishi va zamonaviy ilmiy terminologiyani shakllanishi bugungi kunda turk tili grammatikasining soddaligi va tizimlilikini taʼminladi[7]. Shu tariqa, turk tili grammatikasi nafaqat tarixiy ildizlari, balki zamonaviy lingvistika talablari asosida shakllangan tizimli tuzilishi bilan ham ajralib turadi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

- [1]: Yıldız, M. Türkçe Ses Bilgisi. Ankara: Dil Kurumu, 2018.
[2]: Karahan, L. Türkçede Ünsüz Uyumu. İstanbul: Kesit Yayıncılık, 2020.
[3]: Aksu, F. Türk Dili Morfolojisi. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2017.
[4]: Banguoğlu, T. Türkçenin Grameri. Ankara: TDK, 2015.
[5]: Ergin, M. Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2019.
[^6]: Göksel, A., Kerslake, C. Turkish: A Comprehensive Grammar. Routledge, 2021.
[^7]: Lewis, G. The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success. Oxford University Press, 1999.

